

Het Goudse tuchthuis, een analyse van een Goudse instelling, die van 1611 tot 1811 een nieuw gezicht gaf aan vrijheidsstraffen in combinatie met arbeid.

Mede onder invloed van rechtswetenschap in de zestiende eeuw kreeg de vrijheidsstraf wat meer ruimte binnen het strafrecht. Rechtswetenschappers veronderstelden dat een vrijheidsstraffen in combinatie met arbeid een doelmatig wapen zou zijn bij de bestrijding van armoede, werkloosheid en bedelarij.

Vrijheidsstraffen met verrichting van arbeid werden in eerste instantie door de meeste stadsbesturen met tegenzin bekeken, omdat insluiting van gedetineerden in combinatie met werk nogal wat kosten met zich meebracht. De bouw en de inrichting van een gebouw, waarin gestraften bewaking, zorg en begeleiding behoeften, vroegen later inderdaad nogal wat van de spaarzaamheid van de toekomstige regenten van het tuchthuis.

Dit artikel begint met de maatregelen, die door de overheid van Gouda al in de zestiende eeuw waren genomen om de kleine criminaliteit te bestrijden.¹ Een beschrijving van de beginperiode van het Goudse tuchthuis vanaf 1611 volgt dan, waarin vrijheidsberoving en verrichting van arbeid de belangrijkste aspecten zijn. De inrichting van het tuchthuis was een ware uitdaging, omdat het een herinrichting betrof van voormalig klooster, het Sint Catharinaklooster. Temeer daar men rekening moest houden met mensen van beiderlei kunne en daarom aparte cellen en werkruimten vereiste.

Een analyse van de bevolking van het tuchthuis krijgt vervolgens de aandacht. Want het betrof niet alleen mensen die een vonnis opgelegd kregen door de rechtbank. Andere gemachtigden werden geplaatst door de magistraat op aanvraag van ouders, echtgenoten of echtgenotes, burens en familieleden.

In het laatste hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de economische draagkracht van het tuchthuis, dat zich uiteindelijk bijna zelfstandig kon maar ook moest bedruipen.²

Vrijheidsstraffen de oplossing?

In Gouda zag men al vroeg heil in vrijheidsstraffen. Niet alleen onder druk van de zestiende-eeuwse rechtswetenschappers onder wie Coornhert, maar zeker ook op aandrang van de bevolking overwoog de vroedschap in juni 1530 een huis op te richten waarin onhandelbare jongeren en volwassen ondergebracht konden worden, de zogenaamde castimentshuizen.³ Er was in 1530 ook sprake van een tuchthuis, maar deze discussie werd uitgesteld om 'daeroff breeder te spreucken ende te sluyten'. Drie maanden later, in oktober 1530, werd een 'castimentshuis' opgericht, maar dit huis bleek eerder een plaats van boetedoening dan een plek waar men voor straf moest werken. In 1530 waren het vooral de jeugdige inwoners van Gouda, die men als doelgroep wilde straffen met 'castiment' (straffen of tuchtigen) door hen op water en brood te zetten. Uiteindelijk zou later blijken dat in de castimentshuizen hoofdzakelijk dronkaards en landlopers op water en brood gezet werden. De verblijfskosten

¹J. E. J. Geselschap, *Inventaris van het Oud-Archief van Gouda* (Gouda 1965) Streek Archief Midden Holland. afgekort SAMH 0001. SAHM 0001. 608, Rekeningen van de ontvangsten en uitgaven wegens het schout- en baljuwambt 1547-1549. Hierin wordt de inning van boeten opgetekend, waaronder de boeten die de ouders moeten afdragen voor straatschenderij en andere baldadige streken van hun kinderen.

²A. Hallema, *Geschiedenis van het gevangeniswezen. Hoofdzakelijk in Nederland* ('s-Gravenhage 1958) 117, Het was de bedoeling dat de tuchthuizen zichzelf moesten bedruipen uit de baten van de gevangenisarbeid.

in een castimentshuis werden door de overheid in rekening gebracht bij de gestrafte en meestal bestond de straftijd uit maximaal 14 dagen. Het bestaan van deze castimentshuizen was geenszins van korte duur, dit soort vrijheidsstraffen op water en brood werden tot het begin van de negentiende eeuw toegepast.

Vanaf de zestiende eeuw werd in de vier stadspoorten een ruimte als castimentshuis ingericht. Dit waren de Dijkspoort, de Potterspoort, de Kleiwegspoort en de Tiendewegspoort. In de achttiende eeuw was alleen nog maar de Tiendewegspoort als castimentshuis in gebruik. Daarnaast deed dit poortgebouw ook dienst als stadsgevangenis. De schepenbank strafte zo'n tachtig maal met opsluiting in het castimentshuis tot begin negentiende eeuw. Meestal voor openbare dronkenschap, landloperij en bedreiging met geweld. Deze gestraften komen nauwelijks overeen met de doelgroep in 1530, namelijk de jeugdigen. Na de oprichting van het tuchthuis zal blijken dat jeugdigen vaak geplaatst werden in het Goudse tuchthuis.

De oprichting van het Goudse tuchthuis

In september 1610 besloot de Goudse vroedschap dat het gewezen Sint Catharinaklooster wel kon dienen als spinhuis voor aan drankverslaafde en 'slechte' vrouwen.⁴

De locatie was een vreemde keuze, omdat omstreeks 1600 het gehele klooster door de Goudse overheid was verkocht voor 12.264 gulden.⁵ De verkoop van de gebouwen binnen het klooster was al in 1585 gestart en slechts het erf achter de kerk met een keldertje onder het koor, later de turfkerk genaamd, moest in 1610 nog verkocht worden. De magistraat van Gouda gaf in 1610 naar aanleiding van één doorslaggevend incident groen licht tot de uiteindelijke oprichting van het tuchthuis. Marritgen Aarts was één van de eerste vrouwen die vanwege haar losbandig leven een vrijheidsstraf verdiende.⁶ Voor mannen was in dit soort gevallen een castimentshuis beschikbaar, maar voor 'quaetwillige' vrouwen waren geen opvanghuizen. Marritgen werd in eerste instantie in een huisje van het gasthuis geplaatst, waar zij de keuze kreeg tussen spinnen of zitten op water en brood. Blijkbaar was de plaatsing niet zo'n goede oplossing en daarom besloot de overheid al snel tot overplaatsing in de woning bij Claas de 's herendienaar en weer een paar weken later werd zij met bed en al in de toren gezet van de Tiendewegspoort met een bed. Uiteindelijk kwam de magistraat tot de conclusie, dat er toch maar een vrouwentuchthuis zou moeten komen. Het paterhuis van het Sint Catharinaklooster leek een goede oplossing om daarin een tuchthuis onder te brengen. Het paterhuis verkeerde weliswaar in een slechte staat, maar

⁴ SAHM 0277. 3, Aantekeningen kamerboeken over het Tuchthuis in 1610, 'geweest in het paterhuis om te zien oft bequaem zoude wezen tot een vrouwentuchthuis, is gezien ende zal nader opletten', 26 juni. 1 juli, 'men zal de glazen repareren, maar anders niet en onderzoeken de mogelijkheid van een vrouwentuchthuis'.

⁵ SAHM 0001. 3609.

⁶ SAHM 0001. 91, f 79v in 1610, 3 juni, 'Is verstaen dat de gasthuysmrs in een huysgen setten sullen Marritgen Aerts de suster van Jan Aerts Hola overmits haer ontuchtich leven ende datmense zal geven water ende broot tenwaer zij wilde spinnen in welke gevallen zij gevoed zal worden van haeren winst ende dit bij provisie (voorlopig) totdat anders zal worden gedelibereert (besloten)'.

Catharinaklooster (20) afgebeeld op de kaart van Braun en Hogenberg (1585)

men vond het al voldoende om alleen de ramen te dichten in afwachting van een definitief besluit. Buitendien zaten drie huurders in het paterhuis en die moesten zo snel mogelijk naar een ander huis uitzien.

En weer diende zich een vrouw van 'quaet regiment' aan, ditmaal een weduwe die een natuurlijk kind had gekregen. Onder deze voorlopige omstandigheden werden de twee vrouwen geplaatst in het paterhuis en de 's herendienaar, een agent van politie of diender in dienst van de baljuw, werd tijdelijk aangesteld als tuchthuismeester.

Op 15 oktober 1610 besloten de baljuw, de vier burgemeesters en alle schepenen definitief tot de oprichting van een tuchthuis voor mannen en vrouwen.⁷ Evenals het Aalmoezeniershuis, het Leprozenhuis en het Gasthuis viel het tuchthuis onder de zogenaamde categorie 'godshuizen', dat wil zeggen dat de magistraat van Gouda altijd het beslissingsrecht had over alle zaken, die de godshuizen aangingen.⁸

In eerste instantie vroegen de regenten van het tuchthuis toestemming aan de magistraat voor opname van iemand. Deze plaatsingsprocedure werd in 1617 al verlengd. De magistraat besloot, dat iedereen, die een persoon wilde plaatsen, een rekest moest indienen, dat daarna voor advies naar de tuchthuisregenten werd gestuurd, waarna hun advies werd overgenomen.⁹

Een armlastige persoon werd 'om godswille' geplaatst, dus zonder dat er een financiële bijdrage werd gevraagd, voor anderen die in staat waren een eigen bijdrage te betalen werd een bedrag omgeslagen over de inkomsten en bezittingen van de aanvrager.

Het is duidelijk dat bij de oprichting van het tuchthuis nauwelijks een vast concept bestond wie en waarom in het tuchthuis geplaatst moest worden. Het doel van de oprichting was een strafinrichting voor vrouwen, maar van dat idee werd zeer snel afgeweken en werd het een strafinstelling voor beide geslachten. Het gebouw zelf was in het begin in 1610 geenszins erop ingericht om als tuchthuis verder te dienen.

Om de leiding in het tuchthuis enig houvast te bieden zorgde de magistraat in 1611 voor een reglement binnen het tuchthuis.¹⁰ Mensen met een laag inkomen moesten alleen bij plaatsing een matras en beddengoed voor hun zoon, dochter, man of vrouw verzorgen, die bij ontslag verviel aan het tuchthuis.

⁷ SAHM 0001. 91 f126v, 1610.

⁸ SAHM 0001. 64, 1617 10 juni : 'is geresolveert dat alle de geene die versoucken yemand gelaten te worden uytet tuchthuys zullen overgeven request ende dat men dselve requesten secretelick zal stellen in handen vanden vaders vandt tuchthuys te dyenen van advyes bij besloten misive ofte bij monde om daerna gedaen worden gelijk men bevinden zal te behouden'.

⁹ SAHM 0001. 195-219, De 'requestboeken', hierin staan de afschriften van de verzoekschriften van de aanvragers.

¹⁰ SAMH 0001. 293, f124-127. Ordonnantie van het tuchthuis. Zie ook Archief van het tuchthuis later vrouwengevangenis, 0277.

De taak van de vader en moeder van het tuchthuis hield in dat zij moesten toezien op de discipline tijdens het werk, op het onderricht van bijbelkennis en op de leefregels, die golden in de dagelijkse sociale omgang.

De regenten, meestal oud-schepenen mochten straffen opleggen, die soms redelijk ver gingen. Dit waren onder andere geseling, het vastkluisteren van de gestrafte aan ijzers en kettingen, vasten op water en brood en eenzame opsluiting.

Grondtekening Gouda in 1744 van het Tuchthuis

Het gebed voor en na het eten werd verplicht gesteld en iedere dag kregen de tuchtelingen één uur bijbelles met op zondag twee bijbellezingen .

Opmerkelijk is ook dat de overheid hygiëne van belang achtte; de bewoners moesten vrij van luizen zijn, iedereen werd verplicht zijn

cel goed schoon te houden en kwaadsprekerij viel onder het strafregime.

De eerste jaren kocht de tuchtmeester voor armlastige vrouwen bij hun plaatsing meteen bedden bij het gasthuis en zorgde voor spinnewielen, voor moeilijk opvoedbare jongens waren de ouders verplicht zelf een bed en een matras te verstrekken en voor werk voor hun zoon te zorgen.

Meteen na de 'opening' van het tuchthuis regende het al aanvragen van ouders en instellingen van zowel binnen als buiten Gouda om iemand te mogen plaatsen.¹¹ Voor de plaatsing van een veroordeelde betaalde de stad niet, wat extra benadrukt werd in 1641 door in het vonnis nadrukkelijk te vermelden, dat de gedetineerde verplicht was met eigen handen de kost te verdienen tot zijn of haar invrijheidstelling.¹² Soms werden gevangenen voor onbepaalde tijd geplaatst, zodat de enige mogelijkheid op vrijheid ontslag wegens goed gedrag was. Vanaf de oprichting van het tuchthuis was het eigenlijk, zoals gezegd, niet duidelijk welke mensen geplaatst zouden worden. Alleen de gerechtelijke vonnissen van de schepenenbank spraken voor zich. De plaatsing in het tuchthuis van iedereen met moeilijk en onaangepast gedrag bleek naderhand , zoals later zal blijken, een welkome oplossing voor de Goudse bevolking.¹³

Het interieur van het tuchthuis

Tijdens de eerste twee jaren van het bestaan van het tuchthuis werden hoofdzakelijk de noodzakelijke verbouwingen aangepakt. Aan de voorgevel van het gebouw aan de Groeneweg stond de regentenkamer en het rasphuis, daarboven werden de 'gevangenhokken' (de cellen) getimmerd, waar in ieder 'hok' drie mannen werden ondergebracht. Voor het huis lag de kaaimuur van de gracht van de Groeneweg, van waaruit

¹¹ SAHM 0001. 91, 92. In de jaren 1610 tot en met 1612 werden 66 mannen, vrouwen en kinderen geplaatst.

¹² SAHM 0001. 99, 1641 f 31v, Schepenen mogen gevangenen in het tuchthuis verbannen om te werken naar orde van het huis.

¹³ SAMH 0001. 91-134. De kamerboeken leverden hoofdzakelijk de data. Iedere goedkeuring tot plaatsing of ontslag in of uit het tuchthuis werd daarin genoteerd. De kamerboeken waren eerst opgezet als memoriaal van de resoluties, ordonnanties en bevelen van de burgemeesters en de magistraat. Daarna kregen zij langzamerhand meer het karakter van resolutieboeken.

SAHM 0002. 167-181, In de vonnisboeken zijn de tuchthuisstraffen opgetekend,. Deze vonnisboeken zijn volledig uitgegeven door Kees Doedeijns bij Hogenda en zijn eveneens bij het archief in te zien.

werd ingewaterd voor de keuken en voor andere voorzieningen. Onder de regentenkamer bevond zich nog een ruimte voor een 'gevangenhok' met daar weer onder een watergat met de bijnaam de 'donkere hel'. De bodem van de 'hel' bestond uit een houten vloer op eikenhouten balken vlak boven het water en diende voor de eenzame opsluiting. Lieven Abrahams werd tot een verblijf in de 'hel' veroordeeld in 1641.¹⁴ Aan de eenzame opsluiting was een maximum tijd van vier weken verbonden. In 1818 werd deze cel naar aanleiding van een reparatie namelijk beschreven. De cel was 1.95 m in het vierkant met een ijzeren kram in de muur en een hardstenen zitting.¹⁵

Binnenplaats van het rasphuis in Amsterdam, 1612, gravure

Omdat het huis bij nader inzien toch te klein bleek en er geen aparte plaats ingeruimd kon worden voor mannen en vrouwen stelden de regenten voor om de resterende ruimte van de refter (eetzaal) van het gewezen Catharinenklooster te kopen. Destijds bij de verkoop van de gebouwen van het klooster door de stad was de eetzaal van de zusters in vier woonhuizen opgedeeld. In die vier huizen kwam werkruimte voor de vrouwen en de kloosterkerk zelf diende als onderkomen voor de knechten van het tuchthuis. In de kerk was ook nog een vertrek genaamd 'de ligte hel', die als isoleerruimte diende bij lichtere straffen. Verder waren er in de kerk nog twee kamers en een kelder, die als opslagruimte gebruikt werden. Destijds lag de kelder onder het koor van de kloosterkerk en uitkwam op het kerkhof van de zusters.

Uiteindelijk bleek het tuchthuis aan het begin van de negentiende eeuw na de vele verbouwingen en vergrotingen er als volgt uit te zien. Aan de Groeneweg was de voorgevel in tweeën gedeeld, één deel van 47 m lang en 13 m hoog en een ander deel van 22m lang en 13 m hoog, waarin respectievelijk dertien cellen en zes provenierskamers gevestigd waren; de overige gebouwen bevonden zich op de hierboven beschreven oorspronkelijke locaties. In 1862, bij de overname door de stad Gouda van de rijksstrafgevangenis van het ministerie van justitie, besloeg het terrein van het tuchthuis zo'n 128 el of meter.¹⁶

De organisatie binnen het tuchthuis

Zoals gezegd gaf alleen de magistraat de uiteindelijke toestemming om iemand te plaatsen of te ontslaan. Een enkele keer plaatsten de regenten van het tuchthuis iemand op eigen initiatief, waarop door de magistraat meteen werd ingegrepen met een ordonnantie.

De eerste regenten van het tuchthuis waren Dirck Cornelis Schaep, baljuw en schout van Gouda, Adriaen Cool, dijkgraaf van de Krimpenerwaard en oud-schepen en Lambert Jansz hennepverkoper. De regenten werden aangesproken als tuchthuismeesters of tuchtvaders

¹⁴ SAHM 0001. 99, 1641 f66. Lieven Abrahams uyt de kelder daer hij tegenwoordich int tuchthuys sit bij provisie Wederom op 1 november te brengen op sijn plaats om aldaer aen een kettingh gesloten zijnde te raspen tot discretie van de regenten. Zie ook vonnisboek 0002. 179 f 138v-140, Lieven Abrahams is veroordeeld op 2 mei 1641 tot geseling, brandmerken en een levenlange tuchthuisstraf.

¹⁵ Archief van het tuchthuis, 0277. 9 Onder artikel 3.

¹⁶ SAHM 0056. 1103 f238, jaar 1863, het secretarie-archief, tuchthuis en erf C 1119 groot 111roeden 80 ellen. In de kadastrale atlas. In ha. 0,1180.

en het college van burgemeesters en wethouders stelde hen aan. Na 1616 werd het aantal tuchthuismeesters uitgebreid tot zes personen. Meestal hadden zij eerder al een overheidsambt bekleed en evenals de regenten van de andere godhuizen moesten zij, als zij tussentijds hun functie wilden neerleggen, een rekest bij het college van burgemeesters en wethouders indienen. Vaak legden zij in hun verzoek tot ontslag de nadruk op hun slechte lichamelijke of geestelijke gesteldheid.

De regenten waren verplicht om tweemaal per week te vergaderen over de gang van zaken binnen het tuchthuis. Zij spraken tijdens die vergaderingen recht als iemand had gevochten of gescholden dan wel zich schuldig had gemaakt aan geweldpleging of diefstal. Het dagelijks bestuur bestond uit een binnenvader en binnenmoeder, die door de regenten werden voorgedragen aan de vroedschap. De vraag is met welke mensen werd dit bestuur geconfronteerd.

Hoe zag de bevolking van het Goudse tuchthuis eruit?

Het Goudse tuchthuis vertegenwoordigde eigenlijk meerdere functies: met name als strafinrichting, als opvanghuis voor vrouwen en mannen, als opbergplaats waar dronken en geweldadige lieden een tijdelijk verblijf opgelegd kregen en mensen die wegens aanhoudend ontspoord gedrag, vaak op aanvraag, werden geplaatst en met arbeid in hun levensonderhoud moesten voorzien. Daarnaast kregen heel wat krankzinnigen en 'innocenten' een onderkomen in het tuchthuis. Het onderscheid in die tijd tussen krankzinnigen en 'innocenten' lag in de veronderstelde genezing van de krankzinnigen, de innocenten waren volgens de algemene opinie niet te genezen, waarschijnlijk was bij 'innocentie' sprake van debiliteit of imbeciliteit. Dan waren er nog de proveniers, de zogenaamde kostkopers, die een ruimte huurden en een volledig verzorging genoten binnen het tuchthuis. Bijvoorbeeld alleen al vanaf 1752- 1768 bracht deze categorie huurders met 31 personen 105.889 gulden in. Landlopers, bedelaars, vagebonden en mensen zonder vaste verblijfplaats, voor wie in eerste aanleg een tuchthuis eigenlijk ook nog bedoeld was, kwamen maar mondjes maat binnen en dit waren dan nog heel vaak mensen zonder vaste verblijfplaats uit Gouda en de omliggende ambachten.

Tussen de richtlijnen voor opnamebeleid binnen de tuchthuizen in de Nederlanden lag een wereld van verschil. In Amsterdam bestonden drie soorten tuchthuizen, het mannentuchthuis, het vrouwentuchthuis en het nieuwe werkhuis. Vóór de bouw van een krankzinnigenhuis plaatste de stad psychiatrische patiënten in het gasthuis of in het pesthuis. In Delft nam het gasthuis psychiatrische patiënten op, vaak in tegenstelling tot het gasthuis in Gouda, dat die taak vaak gedeeltelijk aan het tuchthuis en de andere godshuizen overliet.

In Utrecht bestond de lijst van gevangenen hoofdzakelijk uit mannen met een tuchthuisstraf en van de vrouwelijke inwoners was de helft geplaatst met een machtiging en de andere helft door het gerecht.¹⁷ Het blijft gissen wie en waarom in de vele tuchthuizen in de Nederlanden werden opgenomen, omdat de plaatsingen in de andere steden bijna niet werden geregistreerd of bijvoorbeeld zoals in Amsterdam slechts eenmaal per zoveel tijd vermeld.

Het onderzoek in Gouda werd enorm vergemakkelijkt door heel wat bronnen, maar in het bijzonder door de zogenaamde 'camerboeken' die vanaf 1590 werden bijgehouden. De

¹⁷ Hallema, zie pagina 120 noot 1. Over de zeer uitgebreide theorie van Von Hippel die twee categorieën onderscheidde: van overheidswege geplaatste gedetineerden en degenen die geplaatst waren op verzoek.

kamerboeken bieden een goed overzicht van 1611 tot 1811 van de bevolking binnen het tuchthuis. Dit is te danken aan de registratie bij plaatsing of ontslag door de magistraat uit één der godshuizen hetzij in of uit het Gasthuis, het Aalmoezeniershuis, het Leprooshuis of het Tuchthuis.

Er was één grote uitzondering: alleen de magistraat gaf namelijk voor de andere godshuizen ook toestemming tot plaatsing van proveniers vanaf een bepaalde leeftijd. Het tuchthuis werd vrijgesteld door het stadsbestuur van toestemming, zodat het tuchthuis alle vrijheden kreeg om kostkopers op te nemen en zich in economisch opzicht kon handhaven. Plaatsingen op sociale indicatie kwamen niet voor, wat wel het geval was in de andere godshuizen. Het tuchthuis kon wegens deze concessie van het stadsbestuur redelijk hoge inkoopbedragen vragen, zodat de aanwezigheid van proveniers een welkome inkomstenbron was.¹⁸

Welke categorieën van mensen kwamen in het tuchthuis

In totaal werden in de jaren tussen 1611 en 1811 door de magistraat voor 1018 mannen en 935 vrouwen besluiten tot opname of ontslag genomen. Bij de plaatsingen van de mannen waren de vonnissen van de schepenbank in de meerderheid met 111 plaatsingen met een gemiddelde verblijfsduur van 7,6 jaar, zeventien mannen moesten tot discretie van het gerecht voor onbepaalde tijd in het tuchthuis doorbrengen, wat wil zeggen dat zij alleen wegens goed gedrag konden worden ontslagen. Vier mensen kregen een levenslange tuchthuisstraf voor onder andere bedreiging met de dood van de stadhouder. Twee andere mannen kregen ook levenslang, omdat zij aan het hoofd van een bende tuindieven hadden gestaan en dan was er nog een man, een zogenaamde draaideurcrimineel, met zoveel verbanningen en banbreuken en gewelddadigheden op zijn geweten, dat het gerecht hem maar een levenslange vrijheidsstraf gaf. Voor wat betreft de vrouwelijke delinquenten: 37 vrouwen werden via justitie geplaatst en het vreemde is dat de gemiddelde verblijfsduur van de vrouwen gelijk was aan die van de mannen, namelijk ook 7,6 jaar. De delicten van de vrouwen betroffen veelal landloperij, meervoudige diefstal, prostitutie, bedelarij, heling en ontucht.

Het aantal mannen dat wegens 'kwaad gedrag' werd geplaatst, was numeriek weer ver in de minderheid bij dat van het aantal vrouwen, een plaatsing voor 'kwaad gedrag' is te vertalen als ontspoord gedrag. In totaal werden 92 mannen en 324 vrouwen wegens 'quaad gedrag' geplaatst. Deze mannen en vrouwen met 'quaad gedrag' werden meestal op verzoek van een echtgenote of echtgenoot, familieleden, burens of de baljuw geplaatst, met dien verstande dat de magistraat deze verzoeken bijna altijd inwilligde.

Bij voorbeeld in 1745 werd Adam Hammevel op verzoek van zijn vader en moeder en naaste verwanten 'om zijn quaat gedrag' in het tuchthuis opgenomen. Adam verbleef zeven maanden in het tuchthuis.¹⁹ In dat zelfde jaar werd ook Marringje Jans alias 'de Lange Mooie' om 'quaad gedrag' in het tuchthuis opgesloten om met haar handen de kost te verdienen. De 'Lange Mooie' werd na een maand al ontslagen.²⁰ Volwassenen of kinderen uit een andere instelling werden soms voor straf geplaatst in het tuchthuis, zoals Frans Majoor uit het weeshuis om 'zijn quaad gedrag'. Frans werd geplaatst op voorwaarde dat het weeshuis

¹⁸ SAHM 0001. 11, f 158, 12 april 1655.

¹⁹ SAHM 0001. 122, f 20v en 70, 1745, zie ook 0001. 209, requestboek f 198 voor de aanvraag.

²⁰ SAHM 0001. 122, f 8, 20v en 21v, 1745.

kost en inwoning betaalde voor de jongen. Frans werd na anderhalve maand ontslagen.²¹ Dat wil niet zeggen dat de plaatsingen in het tuchthuis voor onaangepast gedrag altijd van vrij korte duur waren, want soms zaten vrouwen en mannen jarenlang in het tuchthuis.

Plaatsingen van krankzinnigen en 'innocenten' uit Gouda werden verdeeld over de godshuizen en naar zal blijken, werden alleen de plaatsingen van de 'innocenten' gereguleerd in een resolutie.

Bij krankzinnigheid was het niet altijd gemakkelijk voor de verzoekers en vooral niet als het één van de echtgenoten was. De verzoeker werd weliswaar altijd bijgestaan door getuigen, maar toch bleek een plaatsing in de praktijk in psychologisch opzicht heel moeilijk. Een voorbeeld van een psychiatrisch patiënt was Cornelis de Lange die in 1761 op verzoek van zijn vrouw Emmerentia van Oyen in het tuchthuis werd geplaatst wegens krankzinnigheid. Na een half jaar, ook weer op verzoek van zijn vrouw, kreeg De Lange ontslag, waarna een proces volgde plaatsingen en verzoeken van de zijde van zijn vrouw. In 1793 werd hij nogmaals op verzoek geplaatst, maar ditmaal met een doktersattest in het gasthuis en drie maanden later werd hij al weer ontslagen op verzoek van zijn vrouw.²²

De taak van de regenten en van het dagelijks bestuur in het tuchthuis moet soms redelijk zwaar geweest zijn, vooral als er meerdere krankzinnigen in hun huis waren opgenomen, de andere godshuizen bekostigden dan weliswaar het levensonderhoud, maar toch.²³ In totaal werden tijdens het bestaan van het tuchthuis 25 krankzinnige mannen en 49 vrouwen in het tuchthuis geplaatst.

Bij plaatsing met een indicatie 'innocent' was het verschil in aantal mannen en vrouwen ook weer opvallend groot, 10 mannen en 40 vrouwen werden levenslang wegens 'innocentie' geplaatst.

Voor de plaatsing van 'innocente' kinderen en volwassenen golden sinds 1664 vaste regels.²⁴ Kinderen onder de 10 jaar van wie beide ouders overleden waren, kregen levenslang onderdak in het weeshuis. 'Innocenten' boven de 10 jaar en beneden de 20 jaar zonder ouders verbleven levenslang in het aalmoezeniershuis en alle andere 'innocenten' boven de 20 jaar zonder ouders werden bij toerbeurt geplaatst in de drie andere godshuizen, namelijk het tuchthuis, het gasthuis en het leprooshuis.

Aan het begin hield de magistraat zich aan deze verordening, zoals in 1713 toen vijf 'innocenten' beurtelings bij het tuchthuis, gasthuis en het leprooshuis werden opgenomen.²⁵

Niet veel later waren de toerbeurten blijkbaar toch moeilijk te realiseren, zodat de magistraat het probleem oploste door de 'innocent' in één godshuis te plaatsen, maar dan met een wekelijkse bijdrage in de kosten van levensonderhoud door de twee andere godshuizen.

Zoals al bekend was de aanwezigheid van proveniers een welkome post voor het tuchthuis, in totaal verbleven 121 proveniers onder wie 86 mannen en 35 vrouwen als provenier in het tuchthuis.²⁶

Soms verbleven krijgsgevangenen in het tuchthuis, zoals de gevangenen van het schip Burbesteyn in 1795.²⁷ Aangezien Gouda in dat geval door de Centrale Overheid werd aangewezen om deze gevangenen te huisvesten zijn er geen cijfers bekend. Soms zijn

²¹ SAHM 0001. 122 f 21v en f 35, 16 maart-30 april 1745.

²² SAHM 0001. 126, 1761 f 68v, in 1762 f 17-18 en 26, in 1793 f59v en 69.

²³ SAHM 0001. 125, 1758 f 39, 75, 38v, 39 en 56.

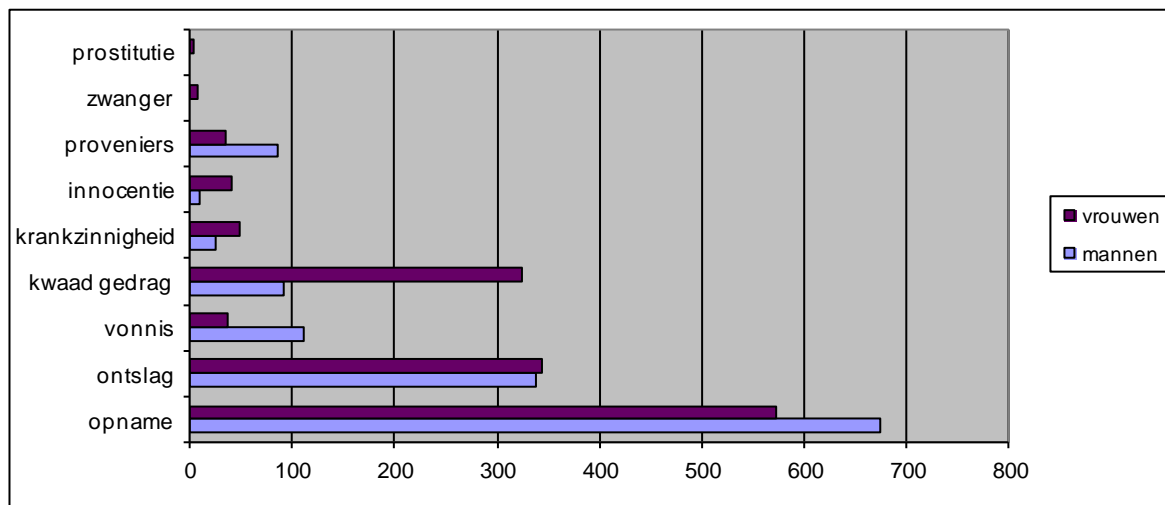
²⁴ SAHM 0001. 53 f 121 en f 121v

²⁵ SAHM 0001. 114, in het jaar 1713 f 38v, 39, 56 en 75.

²⁶ SAHM 0001. 2785.

²⁷ SAHM 0001. 223 f 61v.

aantallen krijgsgevangenen af te leiden uit de post arbeidsloon van de gevangenen, zodat het Ministerie van Oorlog dit bedrag kon aftrekken van de kosten van levensonderhoud.²⁸ Zie onderstaande statistiek waarin de bovenstaande cijfers zijn verwerkt.

De administratie van het tuchthuis

De inkoop van levensmiddelen was zoals te verwachten één van de hoogste kostenposten in de boekhouding van het tuchthuis. In 1611 werden de maaltijden beschreven, die toen nog voor iedereen golden. 's Morgens om 8 uur kreeg iedereen twee stukken roggebrood van 1 ½ pond, met boter en kaas, 's middags een karnemelkse pap van erwten, bonen en grutten, brood, in water gekookte kool of een andere groente en daarna nog twee stukken roggebrood. Om 4 uur kregen alleen de mannen nog twee stukken roggebrood en om 8 uur 's avonds kreeg iedereen een warme soep en twee stukken roggebrood. Op zondag werden wat grotere porties uitgedeeld, 's middags een vleessoep en 's avonds zoetemelk en ander voedsel. Het bier dat geschonken werd, was het goedkoopste scharbier. Uit de rekeningen bleek dat men stokvis, hele varkens en runderen, haring en groenten inkocht. De proveniers kregen beter eten en aten apart van de gevangenen in de keuken. In het Amsterdamse tuchthuis kregen de gevangenen alleen scheepskost te eten, dat bestond uit eenmaal per week gezouten of gerookt vlees of spek en stokvis. Men kreeg erwten, bonen en gort en 's middags en 's avonds karnemelkse pap van haver of gerst met gort. Iedere dag werd bier gedronken, alleen met kerstmis kregen de tuchtelingen wat zwaarder bier.²⁹

De boekhouding van het Goudse tuchthuis werd driemaal doorgelicht in 1771/1772, in 1809 en 1852, waaruit steeds naar voren kwam, dat het tuchthuis economisch vrijwel zelfstandig had gefunctioneerd. Het eerste onderzoek werd ingesteld door de magistraat naar aanleiding van een verzoek in 1769 door de regenten van het tuchthuis: eigenlijk verzochten de regenten alleen maar financiële bijstand in de onderhoudskosten van het huis en toestemming voor een geldlening; want ook voor alle leningen was toestemming van de magistraat verplicht. De magistraat stelde zich kritisch op en wilde in 1769 eerst een

²⁸ SAHM 0001. 2761.

²⁹ J.Wagenaar, *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterije, gilden en regeeringe (...)* (Amsterdam 1765) over tuchthuis 250-256

onderzoek naar de financiële situatie van het tuchthuis, voordat zij instemde met de twee verzoeken. Meester Gerard van Brandwijk werd daartoe aangewezen en kwam tot de conclusie dat het tuchthuis vanaf de opening van het tuchthuis geen fondsen bezat. In 1612 werden vier huizen gekocht en verbouwd en bekostigd uit de inkomsten van arbeid wat inhield van beuken van vlas, weven, spinnen en de schoenmakerij, uit een lening van 18.000 gulden bij particulieren en met nog een lening van de stad van 3000 gulden.

De regenten kochten onder andere kleding voor sommige gedetineerden, kookgerei, meubels, weefgetouwen, spinnewielen en bouw materiaal voor het huis. Voor de loterij, die uitgeschreven werd ten bate van het tuchthuis betaalde het huis uit eigen portemonnee de prijzen, zilveren lepels en de loten voor een bedrag van 1038 gulden 3 stuivers en 8 penningen. De financiële bijstand van de stad beperkte zich voornamelijk tot het geven van toestemming voor geldleningen, terwijl de onderhoudskosten uit schenkingen werden betaald.

De feitelijke en enige bijdrage van de stad bestond alleen uit de gunning in 1630 van een vast inkomen van 800 gulden uit de turfaccijns, die achteraf een renteloze lening bleek en afgelost moest worden. Er werden nog wat magere bedragen uit tolgeld per schip toegekend en uit accijnzen van 9 gulden per jaar.

Vanaf 1655 werden de onderhoudskosten voornamelijk bestreden uit het eenmalige inleggeld van de proveniers en pas vanaf 1762 ontving het tuchthuis van de stad een bijdrage voor een ieder, die door justitie geplaatst werd.

De inkomsten uit arbeid waren afhankelijk van de status van de plaatsing. Degenen die geplaatst werden onder voorwaarde dat zij hun eigen kost moesten verdienen en degenen die zonder die voorwaarde waren aangenomen.³⁰

Proveniers mochten vanaf begin negentiende eeuw van het stedelijk bestuur niet meer aangenomen worden, dus de belangrijkste inkomsten, het inleggeld van de proveniers, bleven achterwege en in 1809 waren er nog maar tien proveniers in het huis.

De vier regenten ontvingen geen inkomsten, behalve de helft van het kijkgeld, dat de particulieren moesten betalen op de kijkdagen. Vrienden en naaste verwanten van de bewoners hadden altijd vrij toegang, maar buitenstaanders betaalden een toegangsprijs van 4 stuivers en op de Kermistijden 2 stuivers. De binnenvader en moeder, een naaister, een bakker, drie knechten en drie meiden ontvingen wel een inkomen. Een arts met een vaste aanstelling in het tuchthuis ontving 6 stuivers per visite en de twee heelmeesters en de apotheker werden uitbetaald na ontvangst van hun rekening.

Het einde van het Goudse tuchthuis kwam in zicht met de veranderingen op politiek en strafrechtelijk gebied, het Crimineel Wetboek werd in 1808 in behandeling genomen en kreeg al op 1 januari 1809 kracht van wet. Deze werd in 1811 vervangen door de Franse Code Pénal. Een tiental jaren later onderscheidde men de straf- en bewaringsinstellingen in: ter eerste strafgevangenen, in Gouda gold die voor vrouwelijke gedetineerden, ten tweede: huizen van tuchtiging en weer was de gevangenis in Gouda ook nog bestemd voor veroordeelde vrouwen, die samen met de vrouwelijke strafgevangenen in 1826 verhuisden

³⁰ Hallema, Gevangeniswezen, 159-160 In de rekeningen van 1660-165 was dat verschil in de werkklonen duidelijk, het laagste bedrag verschilde van werkklonen van degenen die op verzoek waren geplaatst onder beding dat zij hun kost zelf moesten verdienen: 1660 resp 55gld en 3890 gld; 1661 resp 170 gld en 2379 gld; 1662 resp 59 gld en 3643 gld; 1663; resp 11 gld en 1209 gld ; 1664 resp 21 gld en 1721 gld; 1665 resp 87 gld en 2143 gld

naar Woerden, ten derde het huis van militaire detentie en ten vierde de gevangenen voor jeugdige veroordeelden.³¹

In 1824 diende B en W van Gouda nog een verzoek in bij de overheid voor behoud van het tuchthuis voor zwaar gestrafte delinquenten. Het verzoek werd niet ingewilligd.

Zijn de doelen van vrijheidsstraffen in het tuchthuis in combinatie met werk bereikt?

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw bezat het tuchthuis een reglement met omschrijvingen voor disciplineren, voor onderricht, omgangsverkeer en voor het verrichten van arbeid; de populatie van het tuchthuis was echter zo verschillend, dat heden ten dage niet voor te stellen is dat de leidinggevenden van destijds dit konden bolwerken.

In de eerste plaats had het tuchthuis een penitentiair karakter, maar het was ook een plaats voor ontspoorde vrouwen en mannen, die door te werken en een gedisciplineerd leven te leiden weer enigszins gesocialiseerd konden worden. Voor deze groep deden honderden ouders, broers, zusters en familieleden wanhopig een beroep op de Goudse magistraat om hen te plaatsen in het tuchthuis. Tot zover bekend weigerde de magistraat slechts een enkele maal toestemming tot plaatsing.

De aanwezigheid van krankzinnigen, 'innocenten' en proveniers binnen het tuchthuis is moeilijk te bevatten en toch heeft het gewerkt tot het begin van de negentiende eeuw. Klachten van proveniers zijn maar mondjesmaat bekend.

De regenten van het tuchthuis hebben een consciëntieus financieel beleid uitgevoerd, zodat het tuchthuis vrijwel zonder overheidssubsidie redelijk goed kon functioneren.

De doelen van het Goudse bestuur en de regenten zijn tijdens het bestaan van het tuchthuis min of meer bereikt, wat waarschijnlijk in hoofdzaak te danken was aan een kleinschalige stedelijke samenleving als Gouda.

Adriana Bontenbal

Literatuurlijst

- Abels, P.H.A.M. ea (red), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002).
- Boer, D.E.H de, J. Van Herwaarden en J. Scheurkogel, *Middeleeuwen* (Groningen 1989).
- Bontemantel, Hans, *De regeering van Amsterdam, soo int civiel als crimineel en militaire, 1653-1672*. G.W. Kernkamp ed. 2 vols (Den Haag 1897).
- Boomgaard, J.E.A., *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de rechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552* (Zwolle 1992).
- Bruinvis, C.W., *De Gevangenen, inzonderheid Het Tuchthuis, te Alkmaar* (niet in den handel, 1908).
- Calkoen, H, *Verhandelingen over het voorkomen van straffen der misdaden* (Amsterdam 1780).
- Elias, N., *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. (Utrecht 1987).
- Faber, F., *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811* (Arnhem 1983).

³¹ Hallema, *Gevangeniswezen*, 223-225.

Fijnaut, C en P. Spierenburg (red), *Scherp toezicht, van 'Boeventucht' tot 'Samenleving en Criminaliteit'* (Arnhem 1990).

Foucault, M., *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis* Groningen 1997).

Groot Placcaetboek van Hollandt en West-Vrieslandt 's Gravenhage 1659-1746 I: 470, 478, 486-f, 491, 497, 502,-f en 509-f; IV 547 en 568 .

Hallema, A., "Rekening van het tuchthuis te Gouda 1611-1613", in: *Bijdrage en Mededeelingen van het Historisch genootschap*, dl 63 (1942).

Hallema, A., "De verhouding van Stad en Platteland inzake de kosten der Tuchthuisverpleging ten tijde der Republiek", in: *Bijdragen en Mededeelingen van het historisch Genootschap te Utrecht* dl 52 (1931) 1-20 > over stad Gouda en het tuchthuis publicatie van stukken.

Hallema, A. *Haarlemsche gevangenen, Bijdrage tot de geschiedenis der detentie- en strafgestichten in de grafelijke stad Haarlem* (Haarlem 1928).

Hallema, A., "Over octrooien met betrekking tot de bedrijfsmethoden inzonderheid voor de hardhoutbewerking in verschillende tuchthuizen", in : *Economisch-Historisch Jaarboek* dl 19 (1935) 114-201.

Hallema, A., "Wie er in de 17e eeuw in het tuchthuis kwamen? (opname, ontslag en reclasseering)" in: *Tijdschrift voor Strafrecht* dl XXXVIII afl. 3, 222-245.

Hallema, A., "Jan van Houts Rapporten en adviezen betreffende het Amsterdamse tuchthuis uit de jaren 1591-1598", in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, dl 48, 69-98.

Hallema, A., *Gestichtstypen uit den oude tijd, centralisatie en decentralisatie in ons vaderlandsch gestichtswezen tijdens de republiek, Maatschappelijk hulpbetoon en krankzinnegenverpleging vastgekoppeld aan het gevangeniswezen in de 17de en 18de eeuw. Een veelsoortige staalkaart van vastzetting, bewaring en strafoplegging ingevolge vonnis op last, aanwijzing en verzoek* (Lochem 1941).

Hallema, A, *Geschiedenis van het gevangeniswezen hoofdzakelijk in Nederland* (Den Haag 1958).

Hamaker, H.G., *De middeleeuwse keurboeken van de stad Leiden* (Leiden 1873).

Jansen, H.P.H., *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht/Antwerpen 1965).

Matthijssen, *Rechtsboek van den Briel* ('s Gravenhage 1880) opnieuw uitgegeven door J.A.Fruin en M.S. Pols.

Meerdere auteurs, *Met straffe hand.... Tucht en discipline in het Amsterdamse rasphuis. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling, 12 december 1996 - 14 februari 1997* (Amsterdam 1996).

Moelands, M.A. en J.Th de Smidt (red), *Weegschaal en zwaard. De Verbeelding van Recht en Gerechtigheid in Nederland* (Den Haag 1999).

Monte Verloren, J.P.H. de en J. Spruit, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, 6e druk (Deventer 1982).

Monte Verloren, J.P.H. de, *Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap* (Amsterdam 1942).

Ohler, N., *Sterben und Tod im Mittelalter* (Munchen 1993).

Prinsen Jlz., J. "Armenzorg te Leiden in 1577", in: *Bijdragen en mededeelingen van het historische genootschap* 26 (1905) 113-160.

Rollin Couquerue, L.M. en A. Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen der stad Gouda* ('s Gravenhage 1917).

Schlueter, D., *Met den koorde of door het zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen* (Oldenzaal 1994).

Schouten, J., *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen, die men niet mag vergeten* (Alphen aan den Rijn 1980) over Anna Barbara van Meertern Schilperoort 151-157.

Schueren, J.D. van der, "De juridische geschillen tussen het Hof van Holland en den magistraat van Den Haag", in: *Bijdragen en mededeelingen van de Vereniging 'die Haghe'* 1902 (183-124), 1903 (80-124), 1906 (272-348), 1907 (1-72).

Serie artikelen over het tuchthuis Nieuwe Rotterdamse Courant door G.P. van 11 februari-21 april 1934.

Soutendam, J., *Keuren en ordonnantiën der stad Delft. Van den aanvang der XVIe eeuw tot het jaar 1536, naar twee hss gecopieerd en met aantekeningen voorzien* (Delft 1870).

Spierenburg, P., *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in preindustriële Europa* (Hilversum 1998) 3e druk.

Steensma, H., *Straffen door de eeuwen heen. De beul. Het tuchthuis en de gevangenis* (Den Haag 1982).

Vandekercke, L., *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt 1985).

Vanhemelrijk, F., *Misdadigers tussen rechter en beul 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984).

Ven, J.J.M. van der, *Het laatste oordeel. Een religieus en esthetisch motief binnen het rechtsverschijnsel* (Utrecht 1970).

Vrugt, M. van de, *De criminele Ordonnantien van 1570. Enkele beschouwingen over de eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden* (Zutphen 1978).

Waal, H. van der, *Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding (1500-1800)* ('s Gravenhage 1952).

Wagenaar, Jan, *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterije, gilden en regeeringe (...)* (Amsterdam 1765) over tuchthuis 250-256.

Wielant, Ph., *Practijcke criminele*, ed A.Orts (Gent 1872).

Wiersum, E., "Terechtstelling en vrijspraak van lijken 18e eeuw" in : *Verslagen en mededelingen Oud Vaderlandsch Recht* V 1903-1909, 412-418.

Wiersum, E., "Terechtstelling en vrijspraak van lijken in de achttiende eeuw", in: *Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot uitgave der Bronnen van het oude Vaderlandsche Recht*, 5,5 ('s Gravenhage 1908) 412-417.